

VUUR

GENDER, SEKSUALITEIT &

DAT

THEOLOGIE IN GESPREK

NOOIT

René Erwich & Almatine Leene

DOOFT

Voorwoord

*Draag mij als een zegel op je hart,
als een zegel op je arm.
Sterk als de dood is de liefde,
beklemmend als het dodenrijk de hartstocht.
De liefde is een vlamvend vuur,
een vuurgloed van de HEER.
Zeeën kunnen haar niet doven,
rivieren spoelen haar niet weg.
Zou een man met al zijn rijkdom liefde willen kopen,
dan werd hij smadelijk veracht.¹*

Dit boek draagt de titel *Vuur dat nooit dooft. Gender, seksualiteit en theologie in gesprek*. Hij doet denken aan de tekst uit dat altijd weer fascinerende Hooglied, dat je gerust een erotisch bijbelboek kunt noemen. Er zijn vele verschillende lagen die in deze tekst kunnen worden aangeboord. Maar deze prachtige liefdespoëzie brengt op een bijzondere wijze de hoogte, diepte, breedte en lengte van liefde, passie, hartstocht en verlangen onder de aandacht van de lezer. De geliefde (zij) roept haar ‘tegenover’ op haar op twee plaatsen te dragen: binnen en buiten, in het hart en op de arm, of om haar nek. Zij weet van diepgaande liefde die emotioneel maar ook fysiek verbindt en gegrond is, verankerd zelfs. En samen, in de combinatie van het zegel, de afdruk in het hart, in de toewijding en in het fysieke dragen wordt het verlangen tastbaar. Die liefde is als een vuur en vindt haar bron in God zelf. Ze verteert alles, neemt alles in beslag. Je kunt je er eigenlijk alleen maar aan overgeven. Zo is het ook met God. God is als een vuur.² De liefde brandt het zelfzuchtige, zelfs de angst weg. Ze is een onuitblusbaar vuur, waar haast niets tegenover kan staan of waarbij niets overeind kan blijven. Zelfs de oerkrachten van de zee doven haar niet.

1 Hooglied 8:6-7 (NBV21). In dit boek gebruiken we de NBV21.

2 Deuteronomium 4:24; Hebreëen 12:29; Jesaja 31:9.

Zijn dit niet te grote woorden aan het begin van een boek dat ook aandacht geeft aan de schaduwen van de menselijke seksualiteit en haar gebrokenheid? We zouden andere teksten kunnen kiezen. Toch is het deze tekst die precies het oriëntatiepunt helder maakt: wie over gender en seksualiteit (in christelijk perspectief) iets zinnigs wil zeggen, doet er goed aan te starten met de relatie tussen de liefde van God voor mensen en de liefde tussen mensen onderling. Bij al het fraaie, bij de schoonheid, maar ook bij alle schaduw en gebrokenheid van de menselijke seksualiteit helpt het om je te bezinnen op dat vuur dat nooit dooft. Dat vuur dat zo nauw verwant is aan God zelf. De dialoog over gender en seksualiteit, het zoeken van verbindingen, maar ook het vinden van theologische taal zijn pogingen om iets van dat veel grotere mysterie te ontrafelen: de liefde zelf, het vuur van God. Tegelijkertijd is het goed om het mysterie niet volledig weg te rationaliseren en dat is dan ook het uitgangspunt van dit boek.

Gesprekken over seksualiteit vragen om denkruimte, want voor je het weet, wordt er alleen moralistisch over gesproken. Als er al gesprekken worden gevoerd, dan gaan ze in christelijke kring vaak direct over de grenzen en wordt er waarschuwend taal gebezigd. Die gesprekken zijn vaak niet heel verdiepend en zijn beperkt, terwijl er in de afgelopen eeuw ontzettend veel is veranderd en veel nieuwe wetenschappelijke inzichten zijn opgedaan. Dat zorgt voor nieuwe vragen over seksualiteit, en voor nieuwe praktijken en standpunten. Wij vinden het belangrijk dat in gesprekken verschillende inzichten aan de orde komen. Om die reden hebben we ervoor gekozen om in dit boek de huidige maatschappelijke context te duiden, een historisch overzicht te geven, wetenschappelijke benaderingen te bespreken en theologische inzichten te delen. We hopen met deze verkenning het veel grotere vuur, het verlangen, de passie te verhelderen.

Waar dit boek wel en niet over gaat

Dat we het boek vooral een verkenning noemen in de hoop dat er ruimte komt voor gesprek, betekent dat we dus niet gaan voorschrijven wat we vinden dat er moet gebeuren; dat proberen we zoveel mogelijk te vermijden. Natuurlijk hebben we onze eigen normen en waarden en die zullen we even verderop wel benoemen, maar we maken er geen moreel relaas van. Beiden zijn we geen ethici, maar theologen, weliswaar een systematisch theoloog (Almatine) en een praktisch theoloog (René), maar als je op zoek bent naar een ethisch kader, dan moet je elders zijn. We doen zeker uitstapjes naar auteurs en experts die ons hierover iets te melden hebben. Denk bijvoorbeeld aan het nog steeds monumentale werk van De Knijff, *Venus aan de leiband. Europa's erotische cultuur en christelijke sexuele*

ethiek.³ Dat betekent overigens evenmin dat we zo nu en dan geen uitspraken zullen doen over wat wellicht wenselijk is, maar we willen vooral in kaart brengen en het mogelijk maken iets gemakkelijker door het landschap te navigeren. In die zin willen we gids zijn. Het boek is net zo min gericht op het uitspreken van de voorkeur voor een bepaalde vorm van samenleven of op een soort apologie van het huwelijk. Als zo nu en dan blijkt dat we in typische valkuilen stappen, dan ligt dit niet aan de groep van meelezers, die met ons meegekeken heeft, maar dan hebben we zelf toch anders beslist, om waarschijnlijk duidelijke redenen.

Zoals we hierboven al betoogden, willen we ruimte bieden aan een thema in al zijn veelzijdigheid, om zo een beetje orde in de verwarring te scheppen. We hopen eigenlijk dat hetgeen we hier en in de komende hoofdstukken doen, mensen helpt beter om te gaan met de praktijk, waarin veel van een worsteling zichtbaar is. Een EHBO-handboek, om erger te voorkomen, is het dan juist niet. Het is wel een heel serieuze poging om een thema dat ons allemaal ter harte gaat te verbinden met wetenschap, theologie en geloof. Voor ons zijn dat geen door een soort waterscheiding apart gehouden domeinen. We leven hier en nu als gelovige mensen die, zoals een collega het ooit zo mooi verwoordde, ‘struikelend voorwaarts’ gaan. Er gaat veel mis in de praktijken rondom seksualiteit, met jongeren, tussen jongeren en ouderen, in kerken en religieuze groepen, in relaties tussen mensen met welke oriëntatie dan ook. We zijn gewoon mensen onderweg, die houvast vinden bij elkaar en bij God. Het boek is dus vooral een verkenning van essentiële zaken die met seks en theologie te maken hebben en dus ook in die verbinding.

In christelijk theologisch perspectief

We plaatsen de thematiek zoveel mogelijk in het perspectief van de christelijke traditie en de theologie. Dat is een bewuste keuze, die te maken heeft met ons publiek. We beseffen dat dit wellicht een smal perspectief is, immers de meerderheid van de Nederlanders zal zich niet herkennen in een betoog over seksualiteit, waarin hoe dan ook regelmatig christelijke en theologische waarden doorklinken. We kiezen er toch voor omdat we geloven dat er betekenis ligt in het theologisch nadenken over de menselijke seksualiteit, gender et cetera, ook al is dat mogelijk een minderheidsperspectief, dat dus lang niet door iedereen wordt gedeeld. We denken dat

3 Hans W. De Knijff, *Venus aan de leiband. Europa's erotische cultuur en christelijke sexuele ethiek*. Kampen: Kok, 1987.

een dialoog met een aantal grondwaarden vanuit de christelijke traditie betekenis kan hebben, zelfs wanneer veel mensen deze niet omarmen. Feit blijft dat (zoals we nog zullen zien in hoofdstuk 2) voor zover we kunnen spreken van een geschiedenis van de seksualiteit, er heel veel raakvlakken zijn met christelijke waarden en normen. Dat deze geschiedenis ook de nodige ambivalentie toont, is volslagen duidelijk. We geven één voorbeeld ten aanzien van de betekenis die onze 'oefening' kan hebben. In onze eigen studie van dit onderwerp ontdekten we dat als we zorgvuldig kijken naar de relatie tussen kerk, geloof en theologie enerzijds en seksualiteit en erotiek anderzijds, het lang niet altijd zo slecht blijkt te zijn gegaan tussen die twee partners. Er is in de geschiedenis veel misgegaan in die verhouding tussen kerk en seks, maar we deden de ontdekking dat het ook niet alleen kommer en kwel was. Dat vinden we een belangrijk gegeven, omdat het de negatieve beeldvorming over de relatie tussen geloof en seks kan bijstellen. De menselijke seksualiteit deint in haar uitingsvormen mee op de golven van de cultuur, in elke eeuw en eigenlijk overal. Dat helpt om een beetje te relativiseren, ook als er vandaag weer nieuwe eenzijdigheden op de loer liggen. En het helpt te ontsnappen aan de indruk dat geloof en seks aartsvijanden van elkaar zijn, die zich als water en vuur tot elkaar verhouden. We plaatsen ons verhaal dus in christelijk perspectief en laten zien dat je met een theologische bril op wellicht weer heel andere vergezichten kunt zien dan met een andere bril op.

Voor wie schrijven we dit?

In eerste instantie denken we aan een specifieke doelgroep van orthodoxe en evangelische christenen die meer willen weten over seksualiteit en relaties. We hebben daarbinnen de focus vooral op kerken en christelijke groepen die worstelen met de complexiteit van de menselijke seksualiteit en relaties en hier voortdurend tegenaan lopen. Zeker schrijven we ook voor leidinggevendenden in kerk en samenleving, denk bijvoorbeeld aan predikanten. Juist zij zullen iets meer willen lezen over de theologische achtergronden en perspectieven en hopelijk kan het hen helpen dit te vertalen in allerlei kringen en groepen. Daarom eindigt elk hoofdstuk met een aantal gespreks- en reflectievragen die voor verdere verwerking gebruikt kunnen worden.

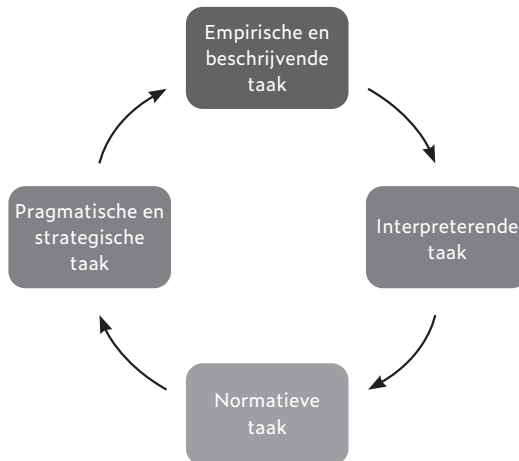
Bronnen en kader

In dit boek maken we gebruik van een aantal bronnen waardoor we ons hebben laten informeren en inspireren. In de verschillende hoofdstukken speelt actuele literatuur vanuit verschillende perspectieven een rol. We beperken ons daarin steeds tot de meest toegankelijke bronnen in psychologisch,

theologisch en medisch onderzoek en waar nodig kiezen we ervoor om een uitstapje te maken naar een heel specifieke theorie die ons verder helpt. Ons uitgangspunt is daarbij dat deze bronnen in principe gelijkwaardige gesprekspartners zijn, die vanuit de verschillende achtergronden een bijdrage leveren aan het gesprek. Waar dit nodig is, zullen we deze bijdragen ook theologisch wegen en laten zien in welke mate ze in onze optiek bepalend zijn.

Aanpak, structuur en opbouw

Een ingewikkeld onderwerp als seksualiteit maakt dat we zorgvuldig willen zijn in onze manier van aanpak. We menen dat de uitgangspunten van het model van Richard Osmer ons hierbij goed van dienst kunnen zijn.⁴ Osmer, een Amerikaans praktisch theoloog, richt zich vooral op de vraag hoe de ontwikkeling van reflectieve praktijken rondom kerk en geloof kan worden vormgegeven. Daarmee doelt hij op die praktijken die bestudeerd en verbeterd kunnen worden aan de hand van een viertal taken. Elke taak bestaat feitelijk uit een aantal kleinere taken die we dienen te verrichten om uiteindelijk een nieuwe praktijk te kunnen ontwikkelen. Elke taak kan worden ingeleid door het stellen van een specifieke kernvraag, die vervolgens met behulp van kleine en grotere onderzoekstaken kan worden beantwoord. De vier taken functioneren als een soort cirkel die we procesmatig kunnen doorlopen.

Figuur 1 – Osmer's vier taken

4 R.R. Osmer, *Practical Theology. An Introduction*. Grand Rapids: Eerdmans, 2008. We volstaan hier met een korte beschrijving.

In de schematische afbeelding gaan we ervan uit dat we in meerdere richtingen bewegen. De verschillende hoofdstukken in dit boek gaan meestal op één taak in, maar dat sluit inbreng uit andere taken niet uit. De werkelijkheid is altijd complexer en grilliger dan in een model is te vatten. Toch denken we dat het model ons doel wel ondersteunt: het scheppen van ruimte voor het verder doordenken van de omgang met gender en seksualiteit in geloofsgemeenschappen. We vatten de vier taken kort samen en verwijzen vervolgens naar de hoofdstukken waarin de onderscheiden taken aan de orde komen. In elk hoofdstuk verwijzen we terug naar deze benadering.

Taak	kernvraag	activiteit	waar in dit boek?
Empirisch-beschrijvend	<i>Wat is er aan de hand?</i>	Vooraf onderzoeken en kijken hoe de thema's een rol spelen in samenleving en kerk	Hoofdstuk 1 en deels hoofdstuk 6
Interpreterend	<i>Waarom is dit aan de hand?</i>	Vooraf de verschillende leesbrillen die er zijn rondom gender en seksualiteit ruimte geven	Hoofdstuk 2 en 3
Normatief	<i>Wat zou er (ideaaliter) aan de hand moeten zijn?</i>	Vooraf zoeken naar de manier waarop theologische doordenking ons kan voorzien van een denk kader	Hoofdstuk 4 en 5, deels hoofdstuk 6
Pragmatisch-strategisch	<i>Wat gaan we praktisch mogelijk anders vormen?</i>	Vooraf formuleren hoe de thema's in de praktijk besproken kunnen worden	Hoofdstuk 7

In **hoofdstuk 1, Inleiding – denkruimte?**, beginnen we met een maatschappelijke verkenning van seksualiteit. Daarbij geven we een kort overzicht van de ontwikkelingen in christelijke kringen. Verder zullen we uitgebreid aandacht geven aan verschillende termen, zoals erotiek, intimiteit, gender en seksualiteit. Maar ook aan interseksualiteit, transgender en nog vele andere termen. Wat moeten we daaronder verstaan en hoe verhouden ze zich tot elkaar? Door het gebruik van verschillende modellen wordt als het

goed is iets duidelijk van de complexiteit van gender en seksualiteit. Deze complexiteit willen we in dit hoofdstuk beschrijven en in beeld brengen. We doen dat deels ook in hoofdstuk 6, maar daar vooral met het oog op verdere theologische reflectie.

In **hoofdstuk 2**, *Gender en seksualiteit – een kijkje in de geschiedenis*, gaan we in op wat je de geschiedenis van de seksualiteit in een notendop zou kunnen noemen. Het betreft niet alleen een cultuurhistorisch overzicht, maar we kijken ook wat nauwkeuriger naar de verschillende visies op de relatie tussen geloof, religie en seksualiteit. Tevens komt de kwetsbare verhouding tussen kerk en seks aan de orde, en vooral de wortels daarvan. Eveneens van belang is naar ons idee de rol die verschillende kernteksten uit de Bijbel spelen in het debat, hoewel we daar specifiek in hoofdstuk 4 op zullen ingaan. In de eerstvolgende paragraaf laten we verschillende thema's met betrekking tot opvattingen over seksualiteit in de oudheid de revue passeren. We vervolgen met de hoofdlijnen in de vroege kerkgeschiedenis, waarna we met een paar grote stappen door de Middeleeuwen wandelen. Doel van deze korte historische verkenning is het ontwikkelen van gevoeligheid voor een aantal thema's. De ontwikkelingen in de Reformatie zijn zeker ook de moeite waard, waarna we in een soort afrondend deel de moderne tijd en de recentere opvattingen voor het voetlicht halen. We sluiten af met een tussenbalans. De geschiedenis is zo een lens waarmee we zoeken naar het beter verstaan van wat er vandaag speelt.

In **hoofdstuk 3**, *Gender, seksualiteit en de moderne wetenschap*, komt de relatie met wetenschappelijke inzichten aan de orde. We zoeken hier naar de verschillende lenzen waarmee we het fenomeen dat we bestuderen beter kunnen bezien, vanuit de centrale gedachte dat het steeds om mensen gaat. We vervolgen dus onze tweede taak, die we in hoofdstuk 1 zijn begonnen. Welke theoretische perspectieven hanteren verschillende wetenschappen? Hoe benaderen zij het complexe karakter van de menselijke seksualiteit? Wij denken dat er het een en ander te leren valt van de verschillende nieuwe wetenschappelijke inzichten. Vervolgens gaan we nader in op de begrippen rondom gender, die we in hoofdstuk 1 hebben geïntroduceerd en werken we aan verheldering van genderessentialisme en genderconstructivisme. Biologische en genetische inzichten komen vervolgens aan de orde en verder de rol die geslachtsvariëaties spelen. In een volgende paragraaf beschrijven we de variëaties in genderidentiteit en de hieraan gerelateerde seksuele oriëntaties en expressies. De psychologie en de neurowetenschap krijgen hierna aandacht. Onze kernvraag is hier: hoe kijken de psychologie en de

neurowetenschap naar de menselijke seksualiteit en gender? Bovendien laten we zien hoe vanuit antropologisch en sociologisch perspectief het fenomeen van de menselijke seksualiteit benaderd wordt. In het laatste deel maken we opnieuw een tussenbalans op en ronden we het hoofdstuk af.

In **hoofdstuk 4**, *Gender en seksualiteit in de Bijbel*, gaan we in gesprek met cruciale thema's uit de Bijbel, die bepalend zijn voor de relatie tussen God, geloof en seksualiteit. We zoomen daarbij in eerste instantie in op de manier waarop wij de Bijbel lezen als het gaat om seksualiteit. Welke perspectieven zijn er zoal? We laten zien dat de bril waarmee we de Bijbel lezen van groot belang is voor onze conclusies als we in gesprek zijn over seksualiteit. In een vervoloparagraaf gaan we in op de bestaande diversiteit en de grote lijnen, ook in verband met de aandacht die de scheppingsorde krijgt in veel discussies. Een groot aantal thema's komt hierna aan de orde. We gaan in op de zichtbare genderhiërarchie in de Hebreeuwse Bijbel, endogamie en exogamie, en de betekenis van gender in het Nieuwe Testament. In verband hiermee bespreken we andere thema's, zoals echtscheiding, overspel, prostitutie, seksueel genot, reinheid en promiscuïteit. We vermijden daarbinnen vragen rondom homoseksualiteit en homo-erotische relaties niet. We sluiten het hoofdstuk af met aandacht voor de rol die een bijbelse theologie kan spelen in de ondersteuning van een nieuw en transformeerd perspectief. De leesbril die we in dit hoofdstuk aan de orde stellen (verlangen als kernbegrip) vormt een perspectief dat we van grote waarde achten om het ideaal rondom gender en seksualiteit te benaderen. Het hoofdstuk vormt de opmaat voor het vervolg in hoofdstuk 5.

In **hoofdstuk 5**, *Verlangen als theologisch raamwerk voor gender en seksualiteit*, vatten we in eerste instantie samen waar we staan na de ontdekkingsreis in de voorgaande hoofdstukken. Dat is nodig om een soort eigen theologische visie op seksualiteit te ontwikkelen. We doen dit opnieuw in alle bescheidenheid en vinden het belangrijk om hierbij de relatie te leggen tussen een aantal kernthema's waarvan er één extra aandacht krijgt: de verbinding die wij zien tussen verlangen, seksualiteit en lichamelijkeheid. Vervolgens gaan we dieper in op de theologische betekenis en normering van het begrip 'verlangen'. Bij wijze van intro gaan we in op de vier wegen voor theologische reflectie en we kiezen dan voor een transformatieve benadering in trinitarisch perspectief. We sluiten het hoofdstuk af met een reflectie op (seksueel) verlangen als belichaamde genade. Hiermee geven we in alle voorlopigheid een antwoord op onze eigen vraag naar een theologisch en normatief kader voor gender en seksualiteit.

In **hoofdstuk 6**, *Hot issues*, staan de praktijk en thema's uit de praktijk centraal, maar niet zonder dat we er steeds een korte theologische reflectie in relatie tot hoofdstuk 5 aan verbinden. Achtereenvolgens komen aan de orde: polyamorie, reinheid en maagdelijkheid, seksualiteit rondom ziekte en beperking, seksualiteit, macht en geweld, maar ook pornografie, prostitutie en ten slotte seksueel misbruik, verkrachting en incest. De laatstgenoemde vragen veel meer tijd en ruimte dan beschikbaar. Tegelijkertijd wilden we er niet omheen lopen of het ongenoemd laten.

Ten slotte doen we in **hoofdstuk 7**, *Vuur dat nooit dooft... terugblik en hoe nu verder*, wat de titel zegt: terugkijken en vooruitkijken. Wat heeft onze reis opgeleverd en betekent dit voldoende? Wat is de oogst? Waarin komt onze bijdrage het meest naar voren en waar helpt ze het gesprek en de worsteling waarover we in de inleiding van het boek schreven? En: wat vraagt nog meer aandacht dan in het bestek van dit boek kan worden aangereikt in het kader van denkrimte? Kortom, een pas op de plaats, waarbij ongetwijfeld nieuwe uitdagingen boven komen drijven. Met deze uitdagingen in ons hart en hoofd formuleren we een aantal mogelijkheden om met dit boek en de thema's aan de slag te gaan. Daarmee is het proces zoals Osmer beschrijft (zie hierboven) rond.

Over ons

Het leven is vol verrassingen en veranderingen. Toen we in 2016 aan dit project begonnen, hadden we nog geen enkel idee wanneer het voltooid zou worden. Renés belangstelling kwam voort uit de uitdagingen die hij in de kerkelijke en pastorale praktijk waarin hij jarenlang betrokken was als predikant tegenkwam en ook later als lector theologie en hoogleraar praktische theologie. Hij ontmoette regelmatig mensen die vastliepen in vragen rondom geloof en seksualiteit, maar zeker ook in vragen rondom gender en identiteit. Deze vragen raakten, want de kerk leek onvoldoende in staat om daar goed mee om te gaan. Hij zag vooral veel verlegenheid en nogal eens afwijzing en misbruik. Voor Almatine was dat in veel opzichten niet anders. In haar rol als predikant, docent en voorzitter van *Veilige Kerk* vraagt ze op verschillende manieren aandacht voor het thema seksualiteit. Toen we vroeg in 2016 in gesprek raakten om dit boek samen te schrijven, werden we dan ook al snel enthousiast over de mogelijkheden. Almatine werkte vanuit Zuid-Afrika, René toen nog vanuit Nederland en regelmatig deelden we teksten en spraken we over onze visie op cruciale onderdelen. Dit boek draagt daarom behoorlijk wat sporen van onze gesprekken.

Toen René naar Australië emigreerde waar een nieuwe taak op hem wachtte, hebben we de dialoog voortgezet en in 2019 hebben we zelfs samen een seminar gegeven in Melbourne! In de tijd die daarop volgde, besloot Almatine met haar gezin terug naar Nederland te verhuizen om daar als gemeentepredikant een nieuwe start te maken. En toen kwam de COVID-pandemie om de hoek en werden onze plannen wreed verstoord. Het plan was dat we in Stellenbosch de resultaten van ons gezamenlijke werk zouden presenteren. Daar kwam het niet van omdat René op de valreep en net voor de geplande conferentie terug moest reizen naar Melbourne omdat de internationale grenzen werden gesloten. Almatine verhuisde terug naar Nederland en er wachtte haar een druk jaar, onder andere door haar benoeming als Theoloog des Vaderlands, en we besloten dat René zou proberen het boek af te schrijven. Hoewel we dus veel samen deelden, heeft René de laatste fase veel alleen doorgeschreven, vooral in de hoofdstukken 3, 4, 5 en 6. Hoe dan ook, we hebben het samen kunnen afronden.

Een woord van dank voor onze meelezers, professor doctor Mariecke van den Berg en professor doctor Peter Ben Smit, is op zijn plaats.⁵ Zij waren bereid een aantal cruciale hoofdstukken van feedback te voorzien. Professor doctor Ruard R. Ganzevoort danken we voor zijn inbreng in een veel eerder stadium, in de ontstaansfase van dit boek.

Het is onze vurige hoop dat dit boek mag bijdragen aan veel gesprekken en dat deze gesprekken gevoerd zullen worden vanuit een diep respect voor elkaars visie op geloof en leven, hoe die er ook mogen uitzien.

René Erwich en Almatine Leene – voorjaar 2022

5 Prof. dr. C.A.M van den Berg is bijzonder hoogleraar Feminisme en Christendom aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. Prof. dr. Peter Ben Smit is hoogleraar Contextuele Bijbelinterpretatie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Prof. dr. Ruard R. Ganzevoort is hoogleraar Praktische Theologie en decaan van de Faculteit Religie en Theologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Inleiding: denkruimte?

Verwarring over eros

Het jaar 2022 was nog maar net begonnen of meer dan tien miljoen Nederlanders keken naar de YouTube-uitzending van *BOOS*, waarin slachtoffers van seksueel grensoverschrijdend gedrag bij het televisieprogramma *The Voice* aan het woord werden gelaten. John de Mol, die lange tijd directeur van het programma is geweest, kreeg de gelegenheid om te reageren. Tegen de bekende zangers Marco Borsato en Ali B, die jurylid waren bij het programma, alsook tegen pianist Jeroen Rietbergen is door verschillende mensen aangifte gedaan. Dit zorgde voor veel reacties in diverse (sociale) media, en het programma werd stilgelegd. Er werd gerefereerd aan de #MeToo-beweging die al in 2006 ontstond, maar in 2017 een nieuwe impuls kreeg toen actrice Alyssa Milano een wereldwijde tweetstorm veroorzaakte door een oproep te plaatsen aan vrouwen om het bekend te maken als zij slachtoffer waren geweest van seksueel geweld en misbruik. Het gevolg was een explosie van de #MeToo-trend, waar met name Hollywood veel aandacht kreeg. Het werd in zeer korte tijd nogmaals duidelijk hoe verstrekkend en wijdverbreid de problematiek van seksueel grensoverschrijdend gedrag eigenlijk is. Het goede nieuws: de stilte rondom seksueel geweld en misbruik werd opnieuw doorbroken en we kunnen alleen maar hopen dat dit voor eens en voor altijd het geval is.

Precies drie jaar voor de onthulling van wat er zich bij *The Voice of Holland* in de afgelopen jaren heeft afgespeeld, werd de publieke aandacht in beslag genomen door de Nashvilleverklaring. Tweehonderdvijftig mannen, onder wie een heel aantal predikanten, ondertekenden deze verklaring waarin werd gesteld dat seksualiteit voorbehouden is aan het huwelijk tussen een man en een vrouw. De verklaring hield korte tijd heel Nederland bezig en iedereen vond er wat van. Minister-president Mark Rutte gaf zijn mening, SGP-voorman Kees van der Staaij moest zich, als een van de ondertekenaars, verdedigen en al snel werd het document een homohaatmanifest genoemd. In de weken die volgden, bevestigden de reacties

op het document hoe verschillend er in christelijke kring over seksualiteit wordt gedacht.

In dit eerste hoofdstuk willen we een verkenning geven van de verwarring die we in christelijk Nederland en daarbuiten waarnemen, omdat een boek over seksualiteit schrijven nauw verbonden is met de context waarin we leven. Zoals in ons voorwoord aangegeven, zoeken we rondom de kernvraag *wat is er aan de hand?* naar de wijze waarop het thema in kerk en samenleving speelt. Daarna zullen we verschillende begrippen, zoals erotiek, seksualiteit en intimiteit verhelderen. Als laatste zullen we uitleggen wat we beogen met het boek als het gaat om de verbinding tussen theologie en seksualiteit.

Eros in christelijke kring

Het christelijk geloof en seksualiteit hebben een lastige gezamenlijke geschiedenis.¹ Waar in christelijke kringen vroeger een behoorlijk taboe op seksualiteit lag, is dat nu sterk aan het veranderen. Er lijkt zelfs een soort opleving van het thema. In 2013 gaf het opinieblad *De Nieuwe Koers* volop ruimte aan de thematiek, zij het met enige schroom.² Vooral de relatie tussen liefde en lust blijkt lastig te zijn als deze aan de orde komt. In een van de artikelen komt de ‘passiecoach’ langs, voormalig predikant Marc Angenent, die ruimte vraagt voor passie en genot, en christenen feitelijk oproept seks als goede gave van God weer terug te claimen uit de klauwen van pornografie en platte erotiek. De opvoeding en begeleiding van jongeren blijft in het blad evenmin onopgemerkt.

Die doelgroep (jongeren) had ook Esther Kaper op het oog met haar boek *Hot issues*.³ Ze zoekt een positieve insteek om de verkrampde omgang met seksualiteit te verminderen. Er volgden meerdere drukken van het boek en er verschenen meer titels, ook van andere auteurs, zoals *In gesprek over seks*, *Tussen de lakens* en *PUUR! In balans – Je lust & je leven*, en *Ik wil heel dicht bij je zijn. Een boekje open over beminnen*.⁴ Op het internet is sinds 2012 de christelijke erotiekwebsite *intimitijd.nl* te vinden. De website meldt:

1 David Brown, *God & Grace of Body. Sacrament in Ordinary*. Oxford: OUP, 2007. Pp. 35-37.

2 *De Nieuwe Koers*, 2013:2.

3 Esther Kaper, *Hot issues. Eerlijk over seks*. Vaassen: Medema, 2011.

4 Arjet Borger, *In gesprek over seks. Voor een nieuwe kijk op gezonde seksualiteit*. Heerenveen: Jongbloed, 2013; Kevin Leman, *Tussen de lakens. Seksuele intimiteit in je huwelijk*. Haarlem: Arrowz, 2020; Fina van de Pol-Drent *Puur! In balans – Je lust & je leven*. Utrecht: Kok, 2016; Cocky Drost-de Wit, *Ik wil heel dicht bij je zijn. Een boekje open over beminnen*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2016.

‘Onze missie is om seksualiteit in christelijk Nederland bespreekbaar te maken. Seks is gemaakt om van te genieten.’ Op die site vind je ‘een selectie van kwalitatieve producten die kunnen worden gebruikt om de intimiteit met elkaar een nieuwe impuls te geven’.⁵

Dat het een en ander is veranderd in de afgelopen jaren blijkt ook als de schrijver van de bestseller *Ongekust en toch geen kikker* (Engelse titel: *I Kissed Dating Goodbye*, verschenen in 1997), Joshua Harris, in 2016 terugkomt op het boek en ook de uitgever erkent dat hij het boek achteraf niet had moeten publiceren. In het boek adviseert de schrijver om niet te zoenen voor het huwelijk, noch te daten en zet hij een beeld neer van vrouwen die geduldig en seksueel passief zijn.⁶

Dat de aandacht voor seksualiteit in een positiever licht is komen te staan is ook te zien in het prikkelende essay van theoloog en publicist Frank Bosman, onder de veelzeggende titel *God houdt van seks*. Bosman vraagt enerzijds aandacht voor het sekspessimisme waaraan volgens hem de christelijke traditie lijkt te lijden: lichamelijkheid, vrouwelijkheid en seksualiteit ‘staan niet automatisch in een goede reuk’, aldus Bosman. Hij presenteert deze kijk in een interessant online college voor de Universiteit van Nederland.⁷ Anderzijds vraagt hij ruimte voor de schaduwzijde van de seksualiteitsbeleving in de samenleving: ‘De christelijke traditie is namelijk niet helemaal van lotje getikt als ze wijst op de duistere kanten...’⁸

Publicaties waarin gewaarschuwd wordt voor die duistere kanten kom je overal tegen. Zo schrijft de Amerikaanse Steve Arterburn een boek met de titel *Het gevecht van iedere jonge man; Zuiver blijven in een wereld die stikt van seksuele verleidingen*.⁹ Het boek wijst op de strijd die jonge mannen moeten leveren om in een hyperseksuele cultuur het hoofd boven water te houden. En hij is niet de enige die daarop wijst. In de VS worden in evangelicale kringen sinds enkele jaren de zogenaamde *purity balls* georganiseerd. Na een lange periode van voorbereiding doen jonge vrouwen de belofte van de maagdelijkheid (tot het huwelijk) en beloven de vaders van deze jonge vrouwen op hun beurt hun dochters te beschermen zodat deze ook daad-

5 <https://intimiteit.nl> (geraadpleegd 16 oktober 2021).

6 Joshua Harris, *Ongekust en toch geen kikker*. Heerenvveen: Jongbloed, 2003.

7 <https://universiteitvannederland.nl/college/waarom-doen-christenen-altijd-zo-moeilijk-over-seks-1> (geraadpleegd 16 oktober 2021).

8 Frank G. Bosman, *God houdt van seks. Kleine theologie van de erotiek*. Utrecht: Kok, 2015.

9 Steve Arterburn, *Het gevecht van iedere jongeman. Zuiver blijven in een wereld die stikt van seksuele verleidingen*. Hoornaar: Gideon, 2013.

werkelijk als maagden aan het huwelijk zullen beginnen. De hiermee samenhangende rituelen zoals het uitwisselen van *purity rings* zijn veelzeggend. Het is de moeite waard om kennis te nemen van deze purity balls.¹⁰

We kunnen rustig stellen dat er een grote verlegenheid spreekt uit de omgang met het onderwerp in verschillende hoeken van het christelijke erf en het wordt ook duidelijk dat het vaak blijft gaan om ethische vragen, of om wat wel en niet mag, wat goed en wat niet goed is. Hoewel er enerzijds sprake is van een enorme vrijheid in de omgang met seksualiteit, blijkt er anderzijds nog steeds sprake te zijn van een enorm taboe, ongemak en wellicht van onvermogen. Dat is ook op te merken uit een onderzoek uit 2020 van BEAM, de jongerentak van de Evangelische Omroep. Uit een enquête die ingevuld werd door 1700 jongeren tussen 12 en 25 jaar blijkt dat bijna de helft het lastig vindt om persoonlijke keuzes te maken en dat er heel verschillend wordt gedacht over seks voor het huwelijk.

Uiteraard staan bovengenoemde voorbeelden niet los van ontwikkelingen die in het Westen in de afgelopen jaren hebben plaatsgevonden. Waar de seksuele revolutie in de jaren zestig van de vorige eeuw zorgde voor grote veranderingen in de omgang met seksualiteit, lijkt het niet makkelijker geworden. In zijn boeiende reflectie *How to Think More About Sex* verwoordt de bekende filosoof Alain de Botton het grote ongemak dat de sociale omgang met het thema kenmerkt. Hij typeert de geschiedenis van de omgang met seksualiteit als een weg van onwetendheid en schuldgevoelens naar vrijheid. Hij concludeert echter dat we er toch onvoldoende in geslaagd zijn ons echt vrij te voelen. De Botton:

We proberen hem wel te temmen, maar seks heeft de steeds terugkerende neiging om ellende te veroorzaken in ons leven: het draagt bij aan het verbreken van relaties, bedreigt onze productiviteit en maakt dat we te lang blijven hangen in nachtclubs en praten met mensen die we eigenlijk niet mogen, maar wiens middenrif we toch wel graag willen aanraken. (...) Seks blijft absurd en wellicht niet te verzoenen met onze hoogste waarden en normen. (...) We moeten maar eens accepteren dat seks ten diepste grillig van aard is en dat we hem zo nu

10 <https://www.youtube.com/watch?v=6CCSeOwiHnI> (geraadpleegd 28 januari 2022). De documentaire hierover die goed laat zien wat de mogelijke bedenkelijke kanten van deze praktijk zijn, is eveneens te vinden op YouTube, vgl. hiervoor <https://www.youtube.com/watch?v=6cnN-S-uonA> (geraadpleegd 28 januari 2022).

en dan moeten onderdrukken. Het betekent niet dat we geen stappen kunnen zetten om er wijzer mee om te gaan. We moeten onszelf eenvoudigweg realiseren dat we er nooit in zullen slagen de moeilijkheden die het met zich meebrengt te overwinnen. Het beste wat we kunnen verwachten is een respectvolle aanpassing aan een oude en onstuimige kracht (vertaling uit het Engels RE/AL).¹¹

Of men nu liberaal of conservatief is, een religieuze of niet-religieuze achtergrond heeft, seksualiteit zal vanwege haar aard zowel constructieve als destructieve krachten blijven ontketenen. Maar is met deze relatief neutrale benadering alles gezegd? Integendeel, want dat zou er toe kunnen leiden dat we het onvermogen of de verwarring niet meer hoeven aan te pakken. In ieder geval zouden we er dan ook geen aandacht meer aan hoeven te besteden, want de dingen zijn nu eenmaal zoals ze zijn, we moeten er maar het beste van maken. Juist daarom is een stevige theologische reflectie op seksualiteit broodnodig. Maar hoe kunnen we dat op een constructieve manier doen? Voordat we die vraag kunnen beantwoorden moeten we bespreken wat we precies bedoelen met de verschillende begrippen.

Definities en begrippen

In dit boek komen verschillende begrippen ter sprake. Daarom lijkt het ons goed om te bespreken wat we bedoelen met erotiek, seksualiteit, gender en intimiteit en hoe deze begrippen zich tot elkaar verhouden.

Eros en seks

Als je op de snelweg bij Kaapstad rijdt (toen we dit hoofdstuk schreven, woonde Almatine nog in Zuid-Afrika), kom je een gebouw met de naam 'Eros school' tegen. Bij navraag blijkt het een school voor de opvang en begeleiding van gehandicapten te zijn en de naam 'Eros' een afkorting. Dat het niet de beste afkorting is, komt omdat het Griekse woord verwijst naar de god van liefde en seksuele begeerte. Het woord 'erotiek' is hier een afgeleide van (zie voor meer details hoofdstuk 5). Op z'n minst verschaft de naam 'Eros' voor een school daarom logischerwijs verwarring. De verwarring over erotiek is echter veel groter dan de naam voor deze school doet vermoeden. De beleving van en opvatting over wat erotiek is, wordt uiteraard door cultuur en tijd bepaald. Ook zal een willekeurige wetenschapper een andere beschrijving geven dan een fotograaf of een regisseur van een erotische film. Volgens Van Dale verwijst erotiek naar het geheel

11 Alain de Botton, *How to Think More About Sex*. New York: Picador, 2012.

van liefdesgevoelens. Maar wat daar wel en niet onder valt, is lang niet altijd duidelijk. Hoe verhoudt erotisch zich bijvoorbeeld tot seksualiteit en intimiteit? Sophie de Wijn, schrijfster van onder andere *Verkering na je zestigste*, zegt: 'Seksualiteit is dé motor van het leven. Erotiek is de brandstof waarop die motor draait en intimiteit is het station waar de brandstof te verkrijgen is.' Dit geeft een helder onderscheid aan, maar daarmee is nog niet gezegd hoe de motor er precies uitziet en over welke soort brandstof we het hebben.¹²

De term 'seks' moet niet worden verward met de Engelse term 'sex', die doorgaans verwijst naar 'geslacht', een meer biologische term die vaak gebruikt wordt voor de aanduiding of iemand genetisch een man of een vrouw is.¹³ In het gewone taalgebruik verwijst de term 'seks' veelal naar 'seks hebben', waarbij dit, zo blijkt uit onderzoek, eveneens een brede range aan betekenissen kan hebben en niet slechts beperkt is tot geslachtsverkeer.¹⁴ Dat een begripsbepaling nog niet zo gemakkelijk te maken is, komt omdat er ook in Europa nog steeds een zwaar taboe rust op praten over erotisch en seksualiteit, hoewel eros tegelijkertijd op heel veel plekken onbeschaamd aanwezig is.

In Nederland lijkt op het eerste oog vooral dat laatste het geval. Het best geïllustreerd vind je dat op de wereldberoemde Wallen (*Red Light District*), een buurt in Amsterdam, waar gemiddeld zevenhonderd schaars geklede vrouwen achter ongeveer vierhonderd ramen op hun volgende klant wachten. Omdat Nederland een van de weinige landen in de wereld is waar prostitutie gelegaliseerd is, is deze buurt in veel opzichten een attractiepark geworden voor miljoenen toeristen per jaar. Je hoeft overigens niet naar Amsterdam af te reizen om met erotisch in aanraking te komen. Een simpel bezoek aan een willekeurige boekhandel maakt het mogelijk om in aanraking te komen met een eindeloze variatie aan tijdschriften en boeken die erotisch promoten. In magazine *Linda* werd in oktober 2015 met een

12 Sophie de Wijn, *Verkering na je zestigste. Een gebruiksaanwijzing*. Amsterdam: SWP Scrivare, 2007.

13 In dit boek verwijzen we regelmatig naar het standaardwerken van Lehmilller: Justin J. Lehmilller, *The Psychology of Human Sexuality*. Chichester: Wiley, 2014 en een latere editie uit 2018.

14 We verwijzen regelmatig naar Carroll en Thatcher. Janell L. Carroll, *Sexuality Now: Embracing Diversity*. Belmont: Wadsworth, 2010 (3rd edition; 2016 (5th edition)); en Adrian Thatcher, *God, Sex, and Gender. An Introduction*. Malden: Wiley-Blackwell, 2011.

knipoog en een bepaalde luchtigheid het thema ‘meisjes van plezier’ aan de orde gesteld. Linda de Mol zelf prijkt op de cover in jarretels, met suggestief rood licht op de achtergrond. Het blad romantiseert overigens helemaal niet en biedt veel ruimte aan de keerzijde van de prostitutie. Het is uiteraard niet zo dat een themanummer nodig is om seksualiteit aan de orde te stellen, want in elke editie van het maandblad kom je ermee in aanraking.

Dat geldt evenzeer voor veel andere tijdschriften. Zelfs in autotijdschriften worden termen en illustraties gebruikt die naar verlangen en erotiek verwijzen en zelfs in de reclame voor ijs wordt zij ingezet. Toch is de reikwijdte van boeken en tijdschriften gering in vergelijking met die van het internet. EDC Internet B.V., een erotiekgroothandel, heeft een omzet van 10 miljoen euro per jaar. Ruim 12% van alle internetpagina’s is gewijd aan pornografie en elke seconde kijken zo’n 30.000 internetters daarnaar. En dan hebben we het nog niet eens over dating- en relatiesites.

Het internet heeft gezorgd voor een revolutie met betrekking tot seksualiteit. Uit een onderzoek van Rutgers & Soa Aids Nederland, met de titel *Seks onder je 25e*, blijkt dat sociale media en internet zorgen voor een verschuiving van de leeftijd met betrekking tot seksuele ervaringen. In een bijdrage in *NRC Next* doen onderzoekers verslag van een opzienbarend feit: jongeren beginnen later met seks dan vijf jaar geleden, ondanks de vele datingapps en ‘sexting’: ‘In 2012 had de helft van de jongeren in Nederland met 17,1 jaar geslachtsgemeenschap gehad, nu is dat 18,6 jaar. Ook andere seksuele handelingen, van strelen tot orale seks, doen jongeren minstens een jaar later.’¹⁵ Deze nieuwe resultaten staan wellicht haaks op de wijdverbreide opinie dat jongeren ‘seksueel maar wat doen’ en zich ongeremd inlaten met allerlei mogelijke experimenten. Eros is al lang niet meer het directe lichamelijke contact tussen mensen, maar wordt ook op afstand beleefd. ‘*Sex is everywhere*,’ schreven Brenot en Coryn van het stripboek *The Story of Sex* in 2016 en zij hebben een punt.¹⁶ Het stripboek heeft overigens iets ontwapenends, omdat het een lastig thema met humor weet aan te snijden.

Veranderingen in de cultuur en samenleving rondom seksualiteit

Inderdaad, sex is everywhere. Is aanpassing aan die onstuimige kracht voldoende?¹⁷ Is de seksuele revolutie wel echt goed afgerond en terug in balans

¹⁵ *NRC Next*, 20 juni 2017.

¹⁶ Philippe Brenot en Laetitia Coryn (eds.), *The Story of Sex; A Graphic History Through the Ages*. London: Penguin, 2016.

¹⁷ Vgl. De Botton, 2012.

gebracht? Liefde, seks en romantiek zijn hoe dan ook riskante thema's geworden. De impact ervan op relaties is wellicht groter dan ooit. Je hoeft geen pessimist te zijn om te denken dat het brede culturele experiment met seks de nodige problemen heeft opgeleverd.¹⁸ We zien een spoor van relationeel puin, met vaak gevolgen voor bijvoorbeeld kinderen die getuige zijn van de relatiebreuken en zich ertoe moeten verhouden. Het gaat dan niet per se om het stranden van huwelijken als geïsoleerd fenomeen. Belangrijker is de vraag naar de impact van het feit dat seks overal is op individuen en groepen. Is hier sprake van een soort culturele misvorming? Jonathan Grant, voorganger van een grote anglicaanse kerk in Auckland (Nieuw-Zeeland), gaat in dit verband uit van de formatieve kracht van de culturele context in het leven van mensen. Onder verwijzing naar Taylors 'modern social imaginary' concludeert hij dat de seculiere praktijk rondom seksualiteit zich diep in het sociale leven van christenen heeft geworteld.¹⁹ Het zelfbeeld van mensen is zo diep doordrongen met seculiere noties dat het niet langer toegerust is om toegewijd te leven, in relatie met de daarbij behorende seksualiteit.

Grant vindt dat de kerk bijziend is: zij wijst wel op het belang van vorming aan de hand van de Bijbel, maar heeft onvoldoende zicht op de impact die de dominante cultuur met haar waarden op mensen heeft, vooral als het gaat over thema's rondom identiteit en seksualiteit. Grant claimt dus een zekere ontkoppeling van cultuur en geloof, of op zijn minst raakt de reflectie op bijbelse waarden en normen het seculiere zelf onvoldoende, als we hem goed begrijpen. Mensen lijden aan een expressief individualisme: de expressie en beleving van de eigen waarden en normen staan op de voorgrond, het komt er vooral op aan romantisch en authentiek te zijn. Seksualiteit past echter in het bijzonder in het zich actualiserende en ontwikkelende zelf.²⁰ Emotionele intuïtie, aldus Grant, doet vooral dienst als moreel kompas en het afnemen van de seksuele verlangens en gevoelens is een teken om een relatie te beëindigen en een nieuwe relatie aan te gaan.

Grant ziet vier ingrijpende morele veranderingen rondom seksualiteit, vooral bij jongeren: de opkomst van seksualiteit als iets wat intrinsiek goed is en haast los van relatie, maar ook het (volgens Grant) ogenschijnlijk nieuwe ideaal waarbij mannen en vrouwen seks hebben als gelijke partners in allerlei genderrollen (zie hoofdstuk 3). Daarnaast ziet hij de wijdverspreide

18 Bosman, 2015 en Jonathan Grant, *Divine Sex; A Compelling Vision for Christian Relationships in a Hypersexualized Age*. Grand Rapids: Brazos, 2015. We volgen Grant in zijn betoog.

19 Grant, 2015, 21 e.v.

20 Grant, 2015, 30-31.

gedachte dat seksualiteit hoort bij de bevrijding van gezag en als laatste morele verschuiving geldt volgens hem de opvatting dat seks nu een van de meest cruciale onderdelen van de persoonlijke identiteit is.²¹ Dat laatste lijkt in de praktijk haast paradoxaal uit te werken omdat er enerzijds sprake is van dat ideaal en anderzijds van de grote moeite bij jongeren om zichzelf echt te verbinden in intieme relaties.²² Grant laat zich inspireren door onderzoek van antropologe Helen Fisher die de romantische liefde (maar vooral de nadruk op authenticiteit daarbij) als een verslaving beschrijft.²³ Fisher stelt dat er sprake is van een drievoudig hersensysteem, of op zijn minst van drie fasen met betrekking tot romantische liefde: (1) de obsessie rondom vroege romantische liefde, (2) seksuele intimiteit en (3) diepe persoonlijke binding.

MRI-onderzoek dat Fisher uitvoerde, liet zien dat de eerste fase (verliefd worden) vooral gerelateerd lijkt te zijn aan dezelfde hersendelen die ook worden beïnvloed door cocaïne, de ‘motor’ van onze geest, die verbonden is met basale behoeften. Fisher spreekt over de *infatuation drug*: verliefdheid raakt aan uitzinnigheid, volgens haar. Deze fase is echter van korte duur. De tweede fase beschrijft Fisher als de ervaring van *bonding* in seksuele zin. Er is sprake van een sterke fysiologische reactie en aantrekkingskracht, waarbij neurotransmitters zoals dopamine en oxytocine zorgen voor een diepe emotionele binding. Volgens Fisher maakt dit ook duidelijk waarom er niet zoiets bestaat als ‘gewone seks’.²⁴ De derde en laatste fase is die van diepe relationele verbondenheid en van zekerheid die gevoeld kan worden bij een langetermijnpartner.

Er is ongetwijfeld veel te zeggen voor deze benadering van romantische liefde, maar we kunnen ons afvragen of veel van de huidige problemen daarmee kunnen worden opgelost. Een nadere analyse van Grants beschouwing over authenticiteit is nodig omdat hij dit te veel generaliseert. Grant gaat te ver als hij stelt dat de nadruk hierop de morele achtergrond is geworden waartegen alles met betrekking tot de menselijke seksualiteit en relaties bekeken wordt.²⁵ Bovendien wordt vrij gemakkelijk christelijke

21 Grant, 2015, 37.

22 Grant, 2015, 38.

23 Grant, 2015, 39-42; Grant verwijst naar het onderzoek van Helen E. Fisher in Helen E. Fisher, Arthur Aron en Lucy L. Brown, ‘Romantic love: a mammalian brain system for mate choice’. In: *Philosophical Transactions of the Royal Society, B* (2006) 361, 2173-2186. Doi:10.1098/rstb.2006.1938.

24 Grant, 2015, 40.

25 Grant, 2015, 47.

authenticiteit als remedie gepresenteerd, terwijl we ons kunnen afvragen hoe deze er precies uitziet en of er ook daarbij geen sprake is de aanwezigheid van culturele waarden. Dat lijkt ons niet juist. In hoofdstuk 3 gaan we hier verder op in als we vanuit verschillende wetenschappelijke disciplines ook kijken naar het sterk toegenomen aantal medische feiten waarmee we te maken hebben.

Grant ziet een brede maatschappelijke beweging waarin seksualiteit is losgeraakt van relatie en huwelijk en ziet dit als het bewijs dat seks vooral als consumptieartikel wordt beschouwd.²⁶ Het is een onderdeel geworden van de entertainmentindustrie, met enkel nadruk op kortetermijnbindingen tussen mensen. Mensen leven hun leven in fragmenten en compartimenten en daar speelt de entertainmentindustrie op in. Grant betreft hier de grote invloed van de sociale media en digitale technologie bij, die volgens hem weliswaar een bepaald soort verbinding mogelijk maakt tussen mensen, maar geen gemeenschap.²⁷ Er is inderdaad sprake van ‘hyperconnectie’ en terecht stelt hij de vraag wat deze nu precies met zich meebrengt en vooral wat ze betekent voor de menselijke seksualiteit (vgl. hoofdstuk 6 voor meer discussie hierover).

Duidelijk is dat de aard van relaties verandert en dat geldt eveneens de wijze waarop mensen relaties aangaan. Online daten is standaard en er lijkt groot vertrouwen te zijn in wat de achterliggende algoritmen kunnen betekenen voor de selectie van de juiste partner. Grant claimt dat uit onderzoek blijkt dat 80% van de mensen die online daten desinformatie geeft in hun persoonlijke profiel.²⁸ Als dat klopt, is dat het een zorgwekkend percentage. Hoe het zij, Grant is zeker niet positief over de gehele maatschappelijke tendensen rondom relaties en seksualiteit. Hij is van mening dat het gecombineerde effect van de nadruk op een cultuur van authenticiteit en postmodern denken een tendens van hyperseksualiteit heeft geschapen. Het gevolg daarvan is een hyperseksueel zelf: seksualiteit gescheiden van wie mensen ten diepste zelf zijn, seks als een soort natuurlijke honger, seks als ‘fastfood’, een vorm van gelukstechniek waar mensen ten diepste niet gelukkiger van worden, met porno als de ultieme seksuele opvoeder.²⁹

26 Grant, 2015, 80.

27 Grant, 2015, 85 e.v.

28 Grant, 2015, 91.

29 Grant, 2015, 96 e.v.

Gender en seksualiteit

Als we het hebben over seksualiteit, dan komt als vanzelf het begrip ‘gender’ ter sprake. Wie daar even over nadenkt, komt al snel tot de conclusie dat het niet slechts gaat om de biologische kant van de zaak. Mensen zijn meer dan hun biologische ‘make-up’, dat zal niemand willen ontkennen. Begin januari 2017 verscheen een themanummer van *National Geographic* met als titel *Man/vrouw – Identiteit in een veranderende wereld*. In het nummer wordt aandacht gevraagd voor de grote veranderingen op het gebied van genderidentiteit. Hoe zit het eigenlijk met de traditionele man-vrouw-windeling? Bestaat deze nog wel? Welke invloed hebben veranderende ideeën over gender op de beleving van man- of vrouwzijn én op de praktijk en beleving van seksualiteit? Interessant zijn in dit verband de onderzoeken die in *National Geographic* gepresenteerd worden, variërend van de zoektocht naar de invloed van de klassieke Disney-tekenfilms op zelfbeleving van jongens en meisjes, tot en met situaties met betrekking tot genderdysforie (wanneer mensen zich met een ander geslacht identificeren dan het geslacht waarmee ze geboren zijn). Denk bijvoorbeeld aan Caster Semenya, de Zuid-Afrikaanse atleet die meerdere malen wereldkampioen is geworden. Ze bleek meer dan drie keer zoveel testosteron te hebben dan de gemiddelde vrouw. In Nederland leven ongeveer 80.000 mensen die geboren zijn met een geslachtsanatomie die niet overeenstemt met de norm voor mannen- en vrouwenlichamen. Margriet van Heesch promoveerde op een onderzoek daarnaar in 2015 en vraagt aandacht voor verschillende verhalen van mensen die hiermee te maken kregen. Bijvoorbeeld Liselot:

Liselot was vier jaar toen zij voor het eerst werd geopereerd. Het was midden jaren 1970. Ze herinnert zich de operatie niet goed, maar wel dat haar later was uitgelegd dat het ‘iets met liesbreuken’ te maken zou hebben gehad: ‘Er zijn dingen dichtgenaaid en eruit gehaald.’ Ook herinnert zij zich dat haar toen ze een jaar of tien was verteld werd dat ze geen baarmoeder had. Later zou ze pillen moeten gaan slikken om haar borsten te laten groeien. ‘Als het zo makkelijk is,’ had ze gereageerd, ‘doe mij dan maar een piemel.’ Als er pillen waren voor borsten, moesten er ook pillen zijn voor piemels. Of, misschien konden die dingen wel opgeplakt worden, had ze gedacht. Haar ouders hadden haar wens aan een betrokken arts kenbaar gemaakt, maar omdat ‘zo iets maar ten dele zou werken’ raadde hij het af. Ook haar plannen om op basketbal te gaan en met een brommer te crossen, werden belem-

merd. Later hoorde ze dat de artsen haar ouders hadden aangeraden haar ‘eenduidig als meisje’ op te voeden.³⁰

Van Heesch werd vooral gefascineerd door de afwezigheid van de verhalen van Nederlandse mensen met een geslachtsvariatie en ging op onderzoek uit. Er blijken veel meer geslachtsvariaties te bestaan dan slechts de mannelijke en vrouwelijke vorm. Dat werpt een ander licht op wat doorgaans als mannelijk en vrouwelijk wordt beschouwd en voegt toe aan de complexiteit in discussies. Veel van het gevoelde onvermogen in gesprekken en debatten over de menselijke seksualiteit is te herleiden tot onduidelijkheid over wat we bedoelen als we het hebben over wat mannelijk en vrouwelijk is.

Het Zuid-Afrikaanse rapport *Diversity in Human Sexuality* (ASSAF, 2015) geeft een specifieke lezing van de verschillende lagen in wat het gender-spectrum genoemd wordt. We geven hieronder een eigen Nederlandse vertaling van dit spectrum als illustratie. De vraag bij deze beschrijving is in hoeverre zij bijdraagt aan de verheldering van het gebruik van de begrippen, in een debat dat al complex en gelaagd is. De onderstaande afbeelding geeft om te beginnen een heldere indeling in genderidentiteit, gender-expressie, biologisch geslacht en seksuele oriëntatie. Bij een dergelijke verheldering zijn we zeker gebaat om recht te kunnen doen aan de grote verscheidenheid, maar ook om recht te doen aan mensen en de wijze waarop zij hun seksualiteit tot expressie brengen.

30 Margriet van Heesch, *Ze wisten niet of ik een jongen of een meisje was: kennis, keuze en geslachtsvariaties; Over het leven met en het kennen van intersekse condities in Nederland*. Amsterdam: AUP, 2015, 9. De studie van Margriet van Heesch komt verderop in dit boek nog uitvoeriger aan de orde. Vgl. hiervoor hoofdstuk 3.

‘Wat mij betreft een *must-have* voor iedereen die zich wel eens bezighoudt met seksuele vraagstukken.’

Cocky Drost, *relatiecoach*

‘Zonder te moraliseren bieden Leene en Erwich een brede, goed geïnformeerde en uitnodigende toegang tot theologisch denken over gender en seksualiteit.’

Peter-Ben Smit, *hoogleraar Contextuele Bijbelinterpretatie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam*

‘Vuur dat nooit dooft is een boek waarin LHBTIQ+ christenen zich veilig kunnen voelen.’

Mariecke van den Berg, *bijzonder hoogleraar Feminisme en Christendom aan de Radboud Universiteit te Nijmegen*

In veel kerken en andere christelijke gemeenschappen leven er vragen over gender en seksualiteit. De praktijk is weerbarstig en er is veel verlegenheid. De schrijvers zijn van mening dat verdiepende gesprekken over het onderwerp verder kunnen helpen. Dit boek geeft historische en wetenschappelijke achtergrondinformatie die voor deze gesprekken noodzakelijk is. Almatine Leene en René Erwich geven daarbij tevens een theologisch raamwerk waarmee breder naar gender en seksualiteit gekeken kan worden. Een onmisbaar boek bij het spreken over deze thematiek.

RENÉ ERWICH is hoogleraar praktische theologie aan de University of Divinity en Principal van Whitley College, beide in Melbourne.

ALMATINE LEENE was in 2020/2021 Theoloog des Vaderlands, is predikant in de GKv te Hattem en docent aan de Viaa Hogeschool in Zwolle.

